

EŞ-Şİ'RU'T-TA'LİMİ VE MULHATU'L-İ'RÂB ÖRNEĞİ

İdris ERDEM*

ÖZET

Arap edebiyatında urcûze, kasîde veya manzûme adı altında pek çok didaktik şiir kaleme alınmıştır. Bu kavramlar arasında bazı farklar olmakla beraber hepsi didaktik şiir için de kullanılmıştır. Arapça öğretmek için öğretim aracı olarak urcûzelerin kullanılması ise hicrî IV. asırda başlamıştır. Muhammed b. Kâsım el-Harîrî'nin müptedilere Arapça öğretmek amacıyla kaleme aldığı *Mulbatu'l-İ'râb* adlı şiir bu türün önemli örneklerinden biridir. Bu makalede amacımız didaktik şiirin tarihi seyri ve bu türde kaleme alınan önemli eserler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra bir öğretim aracı olarak *Mulbatu'l-İ'râb*'i incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Şiiri, Didaktik, Urcûze, el-Harîrî, Mulhatu'l-İ'râb.

DIDACTIC POETRY AND MULHATU'L-İ'RAB

ABSTRACT

Many didactic style poems, *qasîda*, *urjûza*, *manzûma*, have been written in Arabic literature. Although there are some differences among these styles, it is not a problem to call all of them as didactic poem. To teach Arabic language *urjûza* style has been used since 4th century of Hegira. *Mulbatu'l-İ'râb* by Muhammed b. Kâsım al-Harîrî is one of the major works within this genre to teach Arabic at elementary level. The aim of this article is to provide general information regarding history of didactic poetry and examine the *Mulbatu'l-İ'râb* in detail.

Keywords: Arabic Poet, *Didactic*, *Urjûza*, al-Harîrî, *Mulbatu'l-İ'râb*.

GİRİŞ

Hız. Peygamberin risâleti öncesi sadece Arap yarımadasında yaygın olan Arapça, Kur'ân'ın "apaçık bir Arapça"¹ diliyle nâzil olması ile bölge sınırlarının dışına çıkmıştır. Gerçi câhiliyye döneminde yabancı komşularıyla ticârî ilişkileri bulunan Arapların lügat etkileşimleri de azımsanmayacak kadar çok olmuştur. Özellikle milâdî VI. asırda ticaret kabilelerinin birbirleri ile olan ilişkileri sonucu

* Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fak., Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı,
idris.erdem@deu.edu.tr

1 eş-Şu'arâ (26), 195 {يَلْسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ} (Apaçık Arapça bir dille); Kur'ân'ın açık bir Arapça ile indirildiğine dâir âyetler için bkz. Yûsuf (12), 2;. ez-Zümer (39), 28.

Arapça, Süryânice ve Yunanca arasında kuvvetli bir bağ kurulmuştur². Ancak yabancıların dilini öğrenme ya da onlara Arapça öğretme sorunu ilk defa islâm fetihlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak ta yöntem arayışları başlamış ve değişik metodlar geliştirilmiştir. eş-Şi'ru't-Ta'limî adı verilen didaktik şiirlerin Arap dili grameri alanı ile ilgili olan eserleri bu arayışın sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

ARAP EDEBİYATINDA DİDAKTİK ŞİİRİN TARİHÇESİ VE ÖRNEKLERİ

Câhiliye döneminin sosyal hayatında şiirin hayâtî rolü olduğu dolayısıyla da bir o kadar ehemmiyetli olduğu âşikardır. Bununla beraber toplumda son derece canlı ve müessir olan şiirler, Arapların İslâmiyetten önceki hayatlarından kalan en büyük sanat eserleridir³. Hicrî II. ve III. asırlara kadar şifahî yollarla nakledilegelen eski Arap şiirlerinin tarihini milâdî V. asrın sonlarına kadar götürmek mümkündür⁴. Çünkü fasih Arapçanın nihâî şeklini alarak genel edebiyat dili olduğu V. asrın sonlarından itibaren câhiliye şiiri en güzel formları ile karşımıza çıkmaktadır⁵.

Arap edebiyatında eş-Şi'ru't-Ta'limî adı verilen didaktik şiirlerin bünyesinde urcûze, kasîde veya manzûme adı verilen şiir türleri yer almaktadır⁶. Hepsinin ortak noktası ise insanları hayatlarının her karesinde (maddi ve manevi işlerinde), bazı istisnâları olmakla birlikte genellikle kolay ve etkileyici bir üslup ile, eğitmeyi amaçlayan şiirler olmalarıdır⁷. Didaktik şiirlerin bir diğer ortak noktası ise; okuyucularına felsefi, dini, tarihi, ahlaki, vb. konularda bilgiler vermeyi amaçlayan şiirler olmalarıdır⁸. Bu tür şiirler, şiirsel duyguları, heyecanları

2 Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câbilî*, Dâru'l-Me'ârif, 22. Baskı, Kahire, 1960, s. 119.

3 Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1.

4 Çetin, *a.g.e.*, s. 8.

5 Dayf, *a.g.e.*, s. 120.

6 Abdulazîz 'Atîk, *el-Edebü'l-'Arabî fi'l-Endelîs*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1972, s. 329.

7 A. 'Atîk, *a.g.e.*, s. 329-330.

8 A. 'Atîk, *a.g.e.*, s. 329; S. A. Beylû, "Havle's-Şi'ri't-Ta'limî", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münverra*, 14 Nûfember, 2010, s. 52.

anlatmaktan çok, seçtiği konuyu, konuşma diline yakın bir ifade ile birbiri ile kâfiyeli dizeler halinde anlatan manzumelerdir⁹.

İçerdiği konular bakımından didaktik şiirleri;

- a) Ahlak ve itikad ile ilgili olanlar,
- b) Siyer ve tarih ile ilgili olanlar,
- c) İlim, sanat ve meslek ile ilgili olanlar olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür¹⁰.

Didaktik şiirler;

- a) Dinleyene kısa zamanda bütüncül bilgiler sunması,
- b) Hıfzı kolay olması (Bu konuda el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayavân* adlı eserinde şiir ezberinin insana daha kolay olduğunu, ezberlenen bilginin sahibinde daha kalıcı olduğunu ve ihtiyaç duyulduğunda daha kolay hatırlandığını savunmaktadır)¹¹.

c) Dinleyeni anlama gayretine ve çalışmaya itmesi, gibi sebeplerden¹² dolayı değişik millet ve medeniyetlerde sıkça kullanılan eğitim aracı olarak karşımıza çıkar¹³. (Bu bağlamda didaktik şiirlerin Yunan ve Hind kültürünün de ortak değerlerinden biri olduğunu belirtmekte yarar vardır. Hatta didaktik şiirlerin Abbâsiler döneminde Arap edebiyatındaki gelişimi ile ilgili Ahmed Emîn *Duba'l-İslâm* adlı eserinde Hind kültürünün İslâm kültürü dolayısıyla da Arap edebiyatı ve özelde Arap şiiri üzerindeki etkisini uzunca açıklamıştır¹⁴. Taha Hüseyin ise Yunan kültürünün etkisine dikkat çekmiştir¹⁵. Ancak Arap edebiyatı tarihçilerinden bazıları genelde Arap edebiyatı özelde ise Arap şiiri ve didaktik şiirler üzerinde yabancı kültürlerin etkisi olmadığını savunmuşlardır).

9 Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47, 2 (2007), s. 147-171.

10 S. A. Beylû, *a.g.m.*, s. 52.

11 el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayavân*, (Thk. Abdusselâm Muahmmmed Hârun), Şirketü Mektebet-i ve Matba'at-i Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve Evlâdihî, 2. Baskı, I-VIII, Mısır, 1969, VI, 284. Ayrıca bkz. Ali Zâde, Cevâd Gulâm, "eş-Şi'ru'-Ta'limî Hasâisuhû ve Neş'etuhû fi'l-Edebi'l-'Arabî", *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye*, el-'Aded 14, Tahran, 2007, s. 49.

12 Cevâd Gulâm, *a.g.m.*, s. 47-62.

13 Ebu'l-Hasan Alî b. İbrahim el-Endelüsî, *Urcüzetü'l-Fevâkibi's-Sayfiyye ve'l-Harifiyye*, el-Mecma'u's-Sekâfi, Ebû Dabî, 1999, s. 72-73.

14 Ahmed Emîn, *Duba'l-İslâm*, Mektebetü'l-Üsrati, Mısır, 1997, I, 263-264.

15 Taha Hüseyin, *Hadîsu'l-Erbi'âi*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1958, II, 221.

- d) Duygulardan ziyâde akla hitâp etmesi,
- e) İstılâhî kelimelerin çok kullanılması, konularının çeşitli olması,
- f) Şekil bakımından manzûm olması gibi özellikler de didaktik şiirlerin ayırt edici yanlarındandır¹⁶.

Didaktik şiir çeşitlerinden olan urcûze ile kasîdenin şiir tekniği açısından farklı nazım türleri olduklarını belirtmek gerekir. Çünkü urcûze; recez bahrinde nazmedilen şiirlere verilen addır. Çoğulu “erâcîz” dir¹⁷. Râgıp el-Esfehânî recezi el-İddirâb (الإضطراب) “hareket etmek, titremek, sendelemek” kelimesi ile açıklar. Ona göre devenin ayakları birbirine yaklaşır, sendelediğinde (رَجَزَ البَعِيرُ رَجَزًا) “devenin dizleri ve bacakları öyle bir sendeledi ki” denir. O, recezin dilde inşâdı esnasındaki hareketlilik ve titreme dolayısıyla bu isimlendirmenin yapılmış olabileceğini belirtir. Recez bahrinde şiir söyleyene râcîz, reccâz veya riccâze adı verildiğini kaydeder¹⁸. Recez bahri şu şekildedir¹⁹;

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

Recezde her şatr, kâfiye ile sonlanan birer beyit halindedir. Yani bir beyit mısra diyebileceğimiz iki şatr’dan mürekkep değildir²⁰. Her iki mısranın aynı kâfiye ile son bulması recezde çok nâdir bir durum olduğu için, bu bahirde şiir söylemek daha kolay görülmüştür. Recez bahrinde şiir inşâd etmenin kasîde türünde şiir nazmetmekten daha kolay olduğu için bu tür şiirler (حمار الشعر) “şiiirin merkebi” olarak adlandırılmıştır²¹. Öyle ki bir gece ya da bir gündüz boyunca recez bahri ile şiir söyleyenlerin olduğu kaydedilmektedir. el-Esmaî’in on altı bin urcûzeyi ezberle bildiği aktarılmaktadır²².

16 Hâlid el-Halebûnî, “eş-Şi’ru’t-Ta’lîmî”, *Mecelletü Câmî’at-i Dimeşk*, el-Mücellid 22, ‘Aded (4+3), 2006, 85-101.

17 Muhammed et-Tüncî, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal fi’l-Edeb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1999, s. 78.

18 Râgıp el-Esfehânî, Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Hüseyin, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke, tsz., s. 249. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-İfrîkî, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru’l-Me’ârif, I-VI, Kahire, tsz., ج. ٣. ج. ٣. ج. ٣ mad. (III, 1587); Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Recez” mad., *DİA*, İstanbul, 2013, XXXIV, 509.

19 et-Tüncî, *a.g.e.*, s. 164.

20 Çetin, *a.g.e.*, s. 55.

21 er-Râfî, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi’l-‘Arab*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 2000, III, 19-20.

22 er-Râfî, *a.g.e.*, s. 19.

Arap şiirinin en eski şekli kabul edilen urcûzelerin²³ diğer bahirler ile nazmedilen şiirlerden şu yönlerden ayrıldıklarını ve daha yaygın bir hale geldiklerini söyleyebiliriz²⁴;

- a) Nazımının kolay olması,
- b) Bahirlerinin selîs olması,
- c) Şümûl ve tatvîle imkân sağlaması,
- d) Değişik ilim ve sanatlarda ifadenin inceliğine uygun olması,
- e) İnşâd ve terennümde nağmelerin halâvetine imkan vermesi,
- f) Dinleyeni tefekküre ve hatırlamaya sevk etmesi,
- g) Özel ipuçları ile hatırlamanın kolay olması.

Urcûzeler ilk dönem itibâriyle (gerek Câhiliyye döneminde gerek Sadru'l-İslâm döneminde) savaşlarda, savaşçıların birbirlerine meydan okumalarında, deve çobanlarının dillerinde, kadınların ağıtlarında, ninnilerde ya da arapların diğer günlük işlerinde kullandıkları, âni ilhamların irticâlen söylenmesinden ibaret olan kısa halk şiirleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple câhiliyyenin büyük şairlerinin şiirleri arasında bu türe rastlanılmaz. Ancak Cerîr (ö. 110/728), el-Ferazdak (ö. 110/728), ve Zü'r-Rumme (ö. 117/735) gibi İslâmiyyûn veya Mütেকaddimûn tabakasından²⁵ büyük şairlerin recez söyledikleri kaydedilmektedir²⁶. Başlangıçta kasîdeye göre yüksek sanat şekli görülmeyen recez türü şiirleri uzun şiirler haline getirerek kasîde şekline sokan ilk şâirin câhiliyye ve islâmî dönemi idrâk eden el-Agdeb b. Cüşem (ö. 21/641) olduğu söylenir. Kendisinden önce daha çok karşılıklı atışmalar, medih veya hakaretlerde iki ya da üç beyitlik recezler söylenirken o ve ondan sonraki râcizler recez türünü genişletmişlerdir²⁷. Zamanla bir gelişme süreci içerisinde Arap şiirini sürekli genişleten recezler, hicrî I. asrın sonları ile II. asrın başlarında el-Agdeb el-İclî (ö. 21/641), el-‘Accâc (ö. 97/715) ile oğlu Ru'be b. el-‘Accâc (ö.

23 et-Tûncî, *a.g.e.*, s. 78.

24 el-Endelüsî, *a.g.e.*, 73-74; Ali Zâde, *a.g.m.*, s. 47-62.

25 es-Suyûtî, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahr*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, Tantâ, 2006, s. 144-145; el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetu'l-Edeb*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, I-XIII, Kâhire, 1979, I, 6-9; Tacettin Uzun, *Arapça'dan Türkçe'ye Tercüme Çalışmaları 2*, Damla Ofset, Konya, 1999, s. 18.

26 er-Râfî'î, *a.g.e.*, III, 19.

27 İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II, 613; Çetin, *a.g.e.*, s. 56.

145/762) tarafından genişletilerek 400 beyte varan urcûzeler söylenmiştir²⁸. el-‘Accâc ve oğlu Ru‘be o dönemin en meşhur râcizleri olarak zikredilir²⁹.

Emeviler dönemine gelindiğinde ise her konuda olmasa da bazı ilim dallarında ayrı urcûzeler kaleme alınmaya başlamıştır. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye (ö. 85/704) nin tıp ve kimya alanında meşhur olduğu ve bu ilimlerle ilgili manzûmelerinin olduğu kaydedilir³⁰.

Abbâsiler döneminde ise didaktik şiir, doğal olarak ta urcûzeler en parlak dönemini yaşamıştır. Her ilim ve sanat alanında peş peşe manzûm eserler ortaya konulmuştur³¹.

Urcûzeler zamanla mesnevî gibi bazı nazım şekillerinin doğmasına ve gelişmesine de yol açmıştır³². Bunlara Arap şiirinde **müzdevic** şiir veya **müzdevice** de denilmiştir³³. **Müzdevice**; urcûzelerin birer mısra uzunluğundaki kısa beyitlerinin ikişer ikişer kâfiyelenmesinden ibâret olan bir tür urcûzedir³⁴.

Sözlükte “kastetmek, azmetmek, bir şeye yönelmek” gibi anlamlara³⁵ gelen قَصْد kökünden türeyen kasîde ise terim olarak belli bir amaçla söylenilmiş, gözden geçirilmiş Arap, Fars ve Türk şiirinde en çok kullanılan eski ve uzun şiir formuna denir³⁶. Uzun bir şiir olan kasîde, sadece şekle ait bir husûsiyeti değil, aynı zamanda muayyen mevzûların dâhili bir tertip ve nizâm içinde işlenmesini

28 er-Râfî‘î, *a.g.e.*, III, 19.

29 et-Tüncî, *a.g.e.*, s. 78.

30 İbn Hallikân, Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A‘yân ve Enbâu Ebnâi‘z-Zamân*, (Thk. İhsân ‘Abbâs), Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut 1977, II, 224.

31 el-Kıftî, Ebu'l-Hasen Alî b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât ‘alâ Enbâhi'n-Nubât*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-‘Arabî, I-IV, Kahire, 1986, IV, 44; Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn ‘an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, I-II, Beyrut, tsz., II, 1865, 1868, 1960, 1964.

32 Çetin, *a.g.e.*, s. 57.

33 et-Tüncî, *a.g.e.*, s. 78

34 Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cabiliye Dönemi*, 2. Baskı, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2012, s. 113.

35 İbn Manzûr, *a.g.e.*, > . ص . ق mad. (V, 3642-3643).

36 Hüseyin Elmalı, “Kaside” mad., *DİA*, İstanbul, 2006, XXIV, 562.

gerektiren bir edebî türdür. Arap şiirinin en eski numûlerinde yüksek sanat eserleri bu tarzda söylenmişlerdir³⁷.

Bir tür olarak kasîde ilk defa Arap edebiyatında ortaya çıkmış, oradan da Fars ve Türk edebiyatlarına geçmiştir. Ancak onun uzun bir gelişme dönemi geçirmesi, kasîdelerin belli esaslara tâbi olması, konu ve tema seçiminde uyulması zorunlu bir geleneğin yerleşmiş olması gibi özellikleri barındırmasına bağlanmıştır. Câhiliye şiirinde iki tür kasîde görülür. Birincisi en önemli örneklerini muallakaların oluşturduğu, birden çok konuyu kapsayan uzun ve tam şiirlerdir; kasîde denilince akla gelenler de bunlardır. İkincisi ise içe doğduğu şekilde nazmedilmiş, câhiliye hayatını yansıtan, tek konulu kısa kasîdelerdir³⁸. Arap şiirinde otuz beyitlik şiiri ile ilk uzun kasîde örneğini m. V. yüzyıl şairlerinden el-Muhelhil b. Rebî'a' (ö. m. 525) nın ortaya koyduğu kaydedilir³⁹. Ayrıca o, kasîde nazmedenlerin ilki olarak da gösterilmektedir⁴⁰.

Buraya kadar urcûze ve kasîdenin ortaya çıkışı ve tarihi seyri hakkında bilgi vermeye çalıştık.

eş-Şi'ru't-Ta'limî adı verilen didaktik şiirler ile urcûze veya kasîde adı verilen şiir türlerinin kasdolunduğunu⁴¹ belirtmiştik. Arap edebiyatı tarihçileri gerek urcûze şeklinde olsun gerek kasîde şeklinde olsun her iki türde yazılan eserlere manzûm metinler ismini vermektedir⁴². Bu bağlamda manzûm eserlerin konularına göre Arap Dili ve Grameri alanında meşhur olanları şunlardır;

ARAP DİLİ VE GRAMERİ İLE İLGİLİ MANZÛM ESERLER

Manzûm nahiv eserlerinin tarihi el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/796) e dayandırılmaktadır⁴³. 293 beyitte grameri özetleyen *el-Manzûmetu'n-Nahviyye* ile

37 Çetin, *a.g.e.*, s. 59.

38 Elmalı, *a.g.mad.*

39 er-Râfi'î, *a.g.e.*, III, 18; Demirayak, *a.g.e.*, s. 71

40 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve Şu'arâ*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Me'ârif, I-II, Kahire, 1958, I, 297.

41 'Atîk, *a.g.e.*, s. 329.

42 <http://www.onefd.edu.dz>.

43 Ahmed 'Afîfî, 293 beyitten oluşan, tam kâmil bahrinde bir manzûme yayınlamış ve manzûmenin el-Halîl b. Ahmed'e ait olduğunu iddia etmiştir. Konuyu iki makale halinde yayınlayan yazar bu manzûmenin gramer konusunda yazılmış ilk manzûme olduğunu iddia etmekte ve bu konuda bazı deliller sunmaktadır. ('Afîfî, Ahmed, "el-Manzûme en-Nahviyye

atıf harflerini konu edinen *Kasîde fî'n-Nahv* ona nisbet edilmektedir⁴⁴. Hicrî IV. asırda Ahmed b. Mansûr el-Yeşkurî (ö. 370/ 980-981)⁴⁵ tarafından, çoğunluğun türünün ilk örneği olarak kabul ettiği manzûm nahiv eseri kaleme alınmıştır⁴⁶. İbn Düreyd (ö. 321/933) ve İbn Beşşâr el-Enbârî (ö. 328/940) bu eserden bahsetmişlerdir⁴⁷. Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise bu manzûmenin toplam 2911 beyit olduğunu ayrıca nazımının kolay, ilminin çok olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki beyitler bu urcûzedendir⁴⁸;

والخفَضُ في خِلا وحاشى أفصحُ والنَّصْبُ أَوْلَى في عِدا وأوضَحُ
وجائز (يا رجل الظريفُ) ويا غلامُ العاقلُ الموصَفُ

خِلا ve وحاشى nin cer etmesi daha fasih iken, عِدا nin nasb etmesi evlâ ve açiktur,

“Ey zârif adam ve ey akıllı çocuk!” örneklerinde olduğu gibi münâdânın sıfat alması câizdir.

Hicrî V. asra gelindiğinde ise *el-Münferice* kasidesinin sahibi Cemâluddîn Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî en-Nahvî (ö. 513/119-1120) nin⁴⁹ tavîl bahrinde kaleme aldığı 38 beyitten oluşan *Yûsufîyye* diye adlandırdığı eseri dikkat çeker⁵⁰. Aşağıdaki beyitler bu urcûzedendir⁵¹;

İl-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî et-Ta'rif bihâ ve Tahkîk Nisbetihâ” *Mecelletü Nizve*, 4, 120–127, ‘Ummân, 1995, Tuzcu, *a.g.m.*, s. 156.)

44 İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, İstanbul, 1988, XXXII, 300.

45 el-Yemânî, Abdalbâkî b. Abdilmecîd, *İşâratu't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nuhâti ve'l-Lügaviyyîn*, (Thk. Abdilmecîd Deyâb), Şirketü't-Tibâ'ati'l-'Arabîyyeti ve's-Su'ûdiyyeti, Riyad, 1986, s. 50.

46 es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n Nuhât*, 2. Baskı, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikr, I-II, Kahire, 1979, I, 392.

47 el-Yemânî, *a.g.e.*, s. 50.

48 Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Gırnâtî el-Endelüsî, *Tezkâratu'n-Nuhât*, (Thk. 'Afif Abdurrahmân), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, 670.

49 ez-Ziriklî, Hayreddîn b. Muhammed, *el-A'lâm*, 15. Baskı, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 2002, VIII, 247.

50 Ahmed b. Muhammed İbnu'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs fî Zikri Men Halle Mine'l-A'lâm bi'l-Medîneti Fâs*, Dâru'l-Mansûr li't-Tibâ'ati, I-II, Ribat, 1973, II, 552.

51 et-Tinbehtî, Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed b. Hâc Ahmed b. Ömer b. Muhammed, *Neylü'l-İbtibâc bi Tetrîzi'd-Dîbâc*, Menşûrâtu Külliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye, I-II, Tırâblus, 1989, II, s. 622; el-Bagdâdî, İsmâil Bâşâ, *Hedîyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn Âsâru'l-Musanıfîn*, I-II,

أيا طالب الإعراب دونك جملة	من أخزفه ألفتها لك في شعري
تُعلمك الإعراب وهي قريبة	مُنظَّمة يسرُّها أيما يسر
ثلاثون بيتاً فرغها وثمانية	تُعلم يوماً ما يُعلم في شهر

Ey i'râb talebesi! Şiirimde senin için telif ettiğim cümlelerin hepsine sarıl.

(Onlar) sana i'râbı kıssa sürede öğretecek şekilde nazmedilmiştir ve onu son derece kolaylaştırdım.

Otuздan fazla beyit (olan bu şiir sana) bir ayda öğretilenleri bir günde öğretecek.

Aynı dönemde nazmedilen bir diğer eser ise Muhammed b. Kâsım el-Harîrî (ö. 516/ 1122)⁵² tarafından kaleme alınan *Mulbatu'l-İ'râb* adlı urcûzedir. el-Harîrî'nin gramer konularını daha iyi akılda kalabilmesi için pedagojik amaçlar doğrultusunda manzûm olarak kaleme aldığı bu eserinde toplam 375 beyit mevcuttur. O bu eserini nahvin tüm konularını ve sarfın bazı konularını özetleyecek şekilde telif etmiştir⁵³. Eser şu beyitler ile başlamaktadır;

أقول من بعد افتتاح القول	بحمد ذي الطول شديد الحول
وبعد فأفضل السلام	على النبي سيد الأنام
وآله الأطهار خير آل	فأفهم كلامي واستمع مقال

Kadîri mutlak (olan Allah)'a hamd,

Beşerin efendisi olan nebîye ve ailelerin en hayırlısı, en pâkî olan onun ailesine

En güzel selâm ile sözüme başladığıktan sonra şöyle derim;

Söylediklerimi iyi anla ve cümlelerimi iyi dinle!

Hicrî VI. asrın sonlarına gelindiğinde ise artık nahiv ve sarf konularını ihtivâ eden urcûzeler sıklıkla görülür olmuş, pek çok dil bilgini bu türden eserler kaleme almıştır. Ahmed b. Abdilazîz b. Hişâm b. Ahmed b. Halef Ebu'l-Abbâs

الدرة المضية في شرح القصيدة Istanbul, 1951, II, 551; Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu esere *الدرة المضية في شرح القصيدة* isminde bir tane şerhin yazıldığını ancak yazma eserler arasında olduğunu tesbit ettik. Yazma eserlere ulaşılacak adresler şu şekildedir; المغرب، الرباط، المكتبة الخزانة العامة، رقم الحفظ: 1692/ مصر، القاهرة، رقم الحفظ: 98 عن دار الكتب 1366 ادب، 99 عن دار الكتب 435 ادب، 100 عن مراد ملا 1487

52 Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, Dâru'l-Fikr, I-XX, Kahire, 1980, XV-XVI, 261.

53 el-Harîrî, Muhammed Kâsım b. Ali, *Şerhu Mulbati'l-İ'râb*, (Thk. Ahmed b. İbrahim b. 'Abdulmevlâ), Kahire, 2005, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, s. 20.

eş-Şentemerî (ö. 553/1158) nahiv, kıraat, hat ve garip lafızları konu edinen urcûzeler yazmıştır. O ayrıca nahve dâir olan urcûzesine bir de şerh eklemiştir⁵⁴. Şu beyitler onun manzûmesindedir;

الحمد لله ما أرى كَأَنِّي فِي زَمَنِي حَائِمٌ
يسود أقوام على جهلهم ولا يسود الماحد العالم

İdrâk ettiğim şeylerden ötürü Allah'a hamd olsun, sanki ben zamanımda bir riyyadayım.

Bir takım kimseler câbilliklerine rağmen hürmet görürken, saygıdeğer olan âlim hürmet görmemektedir.

Bu dönemde kaleme alınan bir diğer urcûze ise el-Hüseyin b. Ahmed b. Hayrân el-Bagdâdî (ö. 600/1203 den önce)⁵⁵ nin nahiv konularını ihtivâ eden eseridir. O bu eserinde nahiv ilminin kıymetini anlatmak için şöyle demiştir⁵⁶;

يُنزَلُ النَّحْوُ مِنَ الْكَلَامِ مَنزِلَةَ الْمِلْحِ مِنَ الطَّعَامِ

Kelâmın nahvi, yemeğin tuzu mesâbesindedir.

Hicrî VII. asrın başlarında ise Sâlim b. Ahmed b. Sâlim b. Ebi's-Sakr et-Temîmî (ö. 611/1214) nin nahve dâir urcûzesi dikkat çeker⁵⁷. O bu eserini Muhammed b. Kâsım el-Harîrî'nin bâblarına göre tanzim etmiştir⁵⁸. Ayrıca Zeynuddîn Ebu'l-Hüseyin Yahyâ b. Mu'tû (ö. 628/1230) de bu dönemde iki manzûm eser telif etmiştir. İlki, Elfıyyetu İbn Mu'tû diye meşhur olan *ed-Dürratü'l-Elfıyye fî 'İlmi'l-'Arabıyye* isimli eser olup şöyle başlamaktadır⁵⁹;

يقول راجي رحمة ربه الغفور يحيى بن معطى بن عبد التور

Çok bağışlayan Rabbimin merhametini uman,

Abdunnûr'un oğlu Yahya b. Mu'tû şöyle der.

54 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğavıyyîn ve'n Nuhât*, I, 325-326.

55 el-'Askalânî, Ahmed b. Alî b. Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, (Abdulfettâh Ebu'l-Gudde), Mektebetu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, I-X, Beyrut, 2002, III, 137.

56 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğavıyyîn ve'n Nuhât*, I, 531.

57 *A.e.*, I, 575.

58 el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 67.

59 el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 44; Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, I-II, Beyrut, tsz., I, 155.

Diğer eseri ise farklı zamanlarda farklı şerhleri yapılan⁶⁰ *el-Fusûlu'l-Hamsûne fi'n-Nahv*'dir⁶¹.

Bu asrın ortalarında İbnu'l-Hâcib diye bilinen Ebû 'Amr Osmân b. 'Amr b. Ebî Bekr (ö. 646/ 1248)⁶² in nahiv ve sarf konularını ele alan vecîz urcûzesi⁶³, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Hüseyin el-Mevsîlî el-Hanbelî (ö. 656/1258) nin muhtasar ve vecîz nahve dâir manzûm eseri⁶⁴, ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* isimli eserini şerh ile birlikte manzûm eser ortaya koyan Feth b. Mûsâ b. Hammâd b. Abdillâh b. Alî b. Yûsuf (ö. 663/1264)⁶⁵ ile Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhim b. Osmân el-İmâm Şihâbuddîn ed-Dîmeşkî (665/1266) nin *el-Mufasssal* şerhleri telif edilmiştir⁶⁶.

Hicrî 672 yılına gelindiğinde ise nahiv ve sarf alanında bu türün en meşhur eseri olan ve günümüzde hâlâ şöhretini koruyan *Elîfîyye* isimle mâruf, İbn-i Mâlik (ö. 672/1273) in manzûm eseri kaleme alınmıştır. Onun nahiv ve sarf ilimlerinde beş tane manzûm eseri olduğu belirtilir⁶⁷. Bunlar:

a) *el-Kâfîyetu's-Şâfîyye*; İbn-i Mâlik'in bu eseri sarf ve nahiv konularını içeren toplam 2757 beyitten oluşur⁶⁸. Bütün beyitleri 66 bâb ve 62 fasıl altında toplamıştır. Müellif bu eserini 17 beyitlik bir mukaddime ile başlayıp 5 beyitlik sonsözle tamamlamıştır. Bunlar dışındaki bütün bâblar ise nahiv ve sarf ile ilgilidir. Eser şu beyitler ile son bulur⁶⁹;

60 el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 44.

61 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI, 2831.

62 el-Yemânî, *a.g.e.*, 204.

63 İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Veşâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (Thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut, 1977, III, 248; ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, (Thk. Şuayb el-Arnaût), *Sijeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, I-XXIII, Beyrut, 1985, XXIII, 264.

64 ez-Zehebî, *a.g.e.*, XXIII, 360.

65 es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n Nuhât*, II, 242.

66 *A.e.*, II, 77.

67 *A.e.*, I, 131-133.

68 İbn Mâlik, Cemâluddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'l-Kâfîyeti's-Şâfîyeti*, (Thk. Abdu'l-Mün'im Ahmed Herîdî), Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, I-III, el-Mekketü'l-Mükerreme, 1986, s. 38.

69 İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfîyeti's-Şâfîyeti*, I, 38.

وقد جعلت نظم هذا الباب مكملًا أبواب ذا الكتاب
فالحمد لله على تكميله ميسرًا ما ريم في تحصيله
أبياته ألفان مع سبعمائة وزيد خمسون و نيف أكمله

Bu bâbın nazmını bu kitabın bâblarının tamamlayıcısı kıldım,

Bunu tamamlamayı ve tabîlîni bana kolaylaştıran Allah (c.c) a hamd olsun.

Bu manzûmenin beyitlerinin tamamı 2750 küsurdur.

İbn Mâlik bu eserini talebeler ve hocalar için faydalı gördüğünden ayrıca okuyana diğer kitaplara ihtiyaç hissettirmeyeceğinden *el-Kâfiyetu's-Şâfiyye* diye isimlendirdiğini şu beyitlerde açıklar⁷⁰;

وهذه أرجوزةٌ مستوفية عن أكثر المصنفات مغنية
تكون للمبتدئين تبصرة وتظفر الذي انتهى بالتذكرة

Bu urcûze tasnîf edilen eserlerin çoğundan daha zengin ve yeterlidir,

Müptedîler (başlangıç seviyesindekiler) için rehber olur,

Tamamını okuyan ise kazanır.

Ayrıca o, bu eserine kendi kaleminden kolay bir üslupla *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiyye* isminde bir de şerh yazmıştır. Bununla beraber bu eserin farklı kalemlerden şerhleri de mevcuttur⁷¹.

b) *el-Hülâsa*; İbn Mâlik bu eserini *el-Hülâsa* diye isimlendirmesine rağmen eser recez bahrindeki 1000 beyitten oluştuğu için *Elfiyye* ismiyle şöhret bulmuştur. Bu eser *el-Kâfiyetu's-Şâfiyye* isimli eserinin muhtasarıdır. Eser şu beyit ile başlar⁷²;

قال محمدٌ هو ابنُ مالكٍ أحمدُ ربِّي اللهُ خيرُ مالكٍ

İbn Mâlik'in oğlu olan Muhammed şöyle der;

En hayırlı Melik olan rabbim Allah'a hamd ederim.

70 *A.e.*, I, 39.

71 İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiyeti*, I, 43.

72 Çelebi, *a.g.e.*, I, 151.

Müellif bu eserine de kendi kaleminden bir şerh kaleme almıştır. Ayrıca başka şerhleri de yapılmıştır⁷³.

c) *el-Muassalu fî Nazmi'l-Mufassal*⁷⁴; Tâcuddîn b. Mektûm, İbn Mâlik'in bu eseri hakkında şöyle demektedir;

وجاء بنظمٍ للمفصلِّ بارِعٍ رفيعٍ على المنظوم يدعى المؤصَّلاً
وعرّف بالتعريف في الصرف أنه إمام غدا في كلِّ فضلٍ مفضَّلاً

O, Mufassal'a el-Muassal diye isimlendirilen,

Şahane derecede manzum bir eser ortaya koydu.

Sarfîta şöhret bulan bu kitap her mezîyette yarının imamıdır.

d) *el-Miftâh fî Ebniyeti'l-Ef'âl*; Bu eser *Lâmiyyetu'l-Ef'âl* ismiyle meşhur olmuştur. Toplam 195 beyit olup daha çok sarf ilmi ile ilgilidir. Değişik şârihler tarafından bu eserin de şerhleri yapılmıştır. Bu eser şu şekilde başlar⁷⁵;

الحمدُ لله لا أبغي به بدلاً حمداً يبلغُ من رضوانه الأَمَلاً
ثمَّ الصَّلَاةُ على خيرِ الوزى وعلى ساداتنا إليه وصحبه الفُضَلاً

Hamd kendisinden başka bir şey istemediğim Allah'a aittir,

Öyle bir hamd ki, rızası yolundaki umutlarımıza bizleri ulaştırır.

Salât mablûkâtın en hayırlısının üzerine olsun,

Ayrıca Efendilerimiz olan onun ehli ile fazîletli ashâbının da üzerine olsun.

e) *el-Fevâid fi'n-Nahv*; Pek çok nahiv kuralını içine alan bu eser bir nahiv manzûmesidir. es-Suyûtî'nin Saduddîn Muhammed b. 'Arabî'den aktardığı şu beyitler bu eser hakkında fikir vermektedir⁷⁶;

73 Çelebi, *a.g.e.*, I, 151; İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah b. Abdurrahmân el-Hâşimî, *Şerhu İbn 'Akîl*, (Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetu'l-'Asriyye, I-II, Beyrut, 2007, I, 10-13.

74 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n Nuhât*, I, 132.

75 Çelebi, *a.g.e.*, II, 1536; eş-Şînkî, Hüseyin b. Zeyn b. Süleymân, *et-Turratu Şerhi'l-Lâmiyyeti'l-Ef'âl Li'bn-i Mâlik*, (Tahrîr ve Tensik Abdurraûf Hüseyin Alî), Birleşik Arap Emirlikleri, 1997, s. 11-21.

76 es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n Nuhât*, I, 132-133; Çelebi, *a.g.e.*, II, 1964.

إِنَّ الْإِمَامَ جَمَالَ الدِّينِ فَضَّلَهُ إِلَٰهُهُ وَلِنَشْرِ الْعِلْمِ أَهْلَهُ
 أَمَلَى كِتَابًا لَهُ يُسَمَّى الْفَوَائِدَ مَمْ يَزُلُّ مُفِيدًا لِذِي لَبِّ تَأَمَّلَهُ
 فَكُلُّ مَسْأَلَةٍ فِي النَّحْوِ يَجْمَعُهَا إِنَّ الْفَوَائِدَ جَمْعٌ لَا نَظِيرَ لَهُ

Şüphesiz İmâm Cemâluddîn'i Rabbi üstün kılmış ve ilmi neşretmek için ehil hale getirmiştir.

O, düşünen her akıl sahibi için her zaman faydalı olan, el-Fevâid diye isimlendirilen bir kitap imlâ etmiştir.

Şüphesiz el-Fevâid nahvin her meselesini bir araya getiren, câmi ve benzeri olmayan bir kitaptır.

Hicrî 8, 9 ve 10. asırlarda ise gerek müstakil eser kaleme alma yoluyla gerek kendilerinden önceki dönemlerde kaleme alınan eserleri ihtisar etme ya da şerh etme yoluyla Arap dili ve grameri ile ilgili pek çok manzûm eser telif edilmiştir.

MULHATU'L-İ'RÂB'IN İNCELENMESİ⁷⁷

Mulhatu'l-İ'râb'a Girenken

Mulbatu'l-İ'râb, islâmî ilimlerin yaygın olduğu Basra kültür muhitinde yetişmiş ve çağının bilginlerinden dersler alarak tahsil hayatını Basra'da başlayıp Bağdat'ta tamamlamış olan Kâsım b. Alî b. Muhammed b. Osmân el-Harîrî (ö. 516/1122)⁷⁸ tarafından kaleme alınmış manzûm nahiv eseridir. Müellif bu eserine *Şerhu Mulbati'l-İ'râb* isminde bir de şerh kaleme almıştır. O, bu şerhte *Mulbatu'l-İ'râb*'daki üç yüz yetmiş beş mısrayı *Mulbatu'l-İ'râb*'daki sırayı gözeterek bâblara ayırır. Toplam 60 bâb başlığı altında eseri şerh eder⁷⁹.

Mulbatu'l-İ'râb'ı el-Harîrî'nin yorumundan, yani kendi şerhinden ayırarak incelemek pek de doğru bir etüt metodu değildir. Her iki metin birbirlerinin

77 Çalışmamızın bu kısmında “el-Harîrî ve *Mulbatu'l-İ'râb* Adlı Eserinde Örnek Olarak Verdiği Cümle, Âyet ve Şiir Beyitlerinin Tahlilleri” isimli yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

78 Yâkût el-Hamevî, Şihabuddîn Ebû Abdillâh, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, Dâru'l-Fîkr, I-XX, Kahire, 1980, XV-XVI, 261; Nevzat Âşık, “Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı II, 1985, s. 57.

79 el-Harîrî, Muhammed b. Kâsım b. Alî, *Şerhu Mulbati'l-İ'râb* (Thk. Ahmed b. İbrahim b. 'Abdulmevlâ), el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Kahire, 2005.

tamamlayıcısı olup, birbirleriyle bütünlük içerisindedirler⁸⁰. Ama yine de biz burada *Mulbatu'l-Îrâb*'ı şerhinden ayrı ele alıp eser hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Mulbatu'l-Îrâb, İbn et-Tilmîz (ö. 560/1164) in teşvikleriyle yazılmış⁸¹, gramere dâir manzûm bir eserdir⁸².

el-Harîrî bu eserine başlarken önce güç ve kudret sahibi Allah'ı Teâla'ya hamd edip, insanoğlunun efendisi Hz. Peygamber'e, onun tertemiz ezvâcına selamların en faziletlisi ile selam eder. Ve sonra da hemen “derim ki” diyerek karşısına ilim talebesini koyarak ona *Mulbatu'l-Îrâb* isimli didaktik şiirini⁸³ işlemeye başlar. Eserde mütekellimden muhâtab sîgasına geçilerek gramer konularının işlenilmeye başlandığı beyitler şu şekildedir;

بِحَمْدِ ذِي الطَّوْلِ شَدِيدِ الْحَوْلِ	أَقُولُ مِنْ بَعْدِ افْتِتَاحِ الْقَوْلِ
عَلَى النَّبِيِّ سَيِّدِ الْأَنْبَاءِ	وَبَعْدَهُ فَأَفْضَلُ السَّلَامِ
فَأَفْهَمُ كَلَامِي وَاسْتَمِعْ مَقَالِي	وَأَلِّهِ الْأَطْهَارِ خَيْرِ آلِ
حَدًّا وَنَوْعًا وَإِلَى كَمِّ يَنْقَسِمِ	يَا سَائِلِي عَنِ الْكَلَامِ الْمُنْتَظَمِ
وَأَفْهَمُهُ فُهُمَ مَنْ لَهُ مَعْتَقُولِ	اسْتَمِعْ هُدَيْتَ الرُّشْدَ مَا أَقُولِ

Kadîri mutlak (olan Allah)'a hamd,

Beşerin efendisi olan nebîye ve ailelerin en hayırlısı, en pâkî olan onun ailesine

En güzel selâm ile sözüme başladığıktan sonra şöyle derim;

Söylediklerimi iyi dinle ve merâmımı iyi anla.

Ey muntazam kelâmın târifini, çeşidini ve kaç kısma ayrıldığını soran kişi!

Söylediklerimi dinle ki doğruya ulaşasın ve akıllı kimse gibi onu anlayasın.

el-Harîrî Arapça öğrenimine yeni başlayanlara yönelik bu eserini, toplam 375 beyitte nahvin hemen hemen bütün konularını ve sarfın bazı konularını özetleyecek şekilde kaleme almıştır. Beyitlerde kısaca tanımlar yapılır, tanımlar

80 Kılıto, Abdulfettah, “Le Discours Didactique Dans Mulhat al-Îrâb”, *Studia Islamica*, G.p. Misonneuve-Larose, Paris, tsz., XXIX, 78.

81 Margoliouth, D.S., “el-Harîrî”, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B., İstanbul, 1988, V, 238.

82 Hulûsi Kılıç, “Harîrî”, *DİA*, XVI, 192.

83 Kılıto, *a.g.e.*, 78.

örnekler ile açıklanır, işlenen konunun kısım ve neveleri belirtilir⁸⁴. Eserde konunun iyi anlaşılması için Arap gramerinde çokça kullanılan Zeyd-Amr örnekleri de sıkça karşımıza çıkar. Meselâ⁸⁵;

حَدُّ الْكَلَامِ مَا أَفَادَ الْمُسْتَمِعَ نَحْوُ: سَعَى زَيْدٌ وَعَمَرُو مُتَّبِعٌ

Kelâmın tanımı; dinleyene bir şey ifade eden (lafız) dır, örneğin; Zeyd çalıştı ve ‘Amr takip eden/ izleyendir.

Eserde baştan sona didaktik şiir türünün özellikleri görülür. Bu eserde kullanılan dilin didaktik (öğretici) süreci tanım ile başlar ve örnek/ler ile devam eder. Bazen tanımlamayı bir veya daha fazla örnek takip eder⁸⁶. Bu örnekler üzerinde hiçbir şey eserin, bir dilbilgisi eseri mi veya sadece ahlâkî öğütler veren bir eser mi olduğunu ayıramaz⁸⁷. Buradan hareketle örnekler çok açık bir şekilde iki gruba ayrılabilir;

a) Sadece gramerle ilgili örnekler

Aşağıdaki örnekler gibi:

(كَقَوْلِهِمْ سَارَ وَبَانَ عَنْهُ)

Yürüdü ve ondan ayrıldı. (msra 25)

(نَحْوُ لَقَيْتُ الْقَاضِيَّ الْمُهَدَّبَا)

Terbiyeli hâkimle karşılaştım. (msra 58)

(عَمَرُو قَدْ أَضَافَ زَيْدًا)

‘Amr Zeyd’i ağırladı. (msra 49)

(وَلَمْ يَزَلْ أَبُو عَلِيٍّ غَائِبًا)

Ali’nin babası hâlâ kayıp. (msra 212)

Bu dört örnek ve sayılarını artırabileceğimiz bu tür örnekler bir dil bilgisi kuralı ortaya koyarak kendi sıradan görünümelerini sergilerler. Her biri “Ben bir

84 Sıtkı Gülle, “el-Harîrî: Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları (Doktora tezi,1995)”, *İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1995, s. 205.

85 el-Harîrî, Muhammed b. Kâsım b. Alî, *Mulhatu’l-İ’râb*, Beytu’l-Efkâr, Riyad, tsz. Mısra 6, s. 3.

86 Bkz. el-Harîrî, *Şerhu Mulhati’l-İ’râb*, Bâb’ul-Emr, s. 73.

87 Kılto, *a.g.e.*, s. 82.

gramer örneğiyim”, alt tanımlamasını⁸⁸ doğrular niteliktedirler. Aynı şekilde, *Mulbatu'l-İrab* da geçen bütün isimlerin (en yaygın olanları Zeyd, 'Amr ve Hind) her biri şunu ifade eder gibidirler: “Ben dil bilimsel (gramerle ilgili) bir isimim”⁸⁹. Bu isimlerin geçtiği örneklerde bu kelimeler sadece gramerle ait örnekler olarak karşımıza çıkarlar.

b) Ahlâki öğütler içeren örnekler

Aşağıdaki örnekler gibi:

(وَإِنْ تَقُلْ : لَا رَبَّ إِلَّا اللَّهُ)

Eğer sen derssen; Allah'tan başka Rab yoktur. (msra 177)

(كَقَوْلِهِمْ يَا هَيْمًا دَعِ الشَّرَّه)

Ey obur! Ağgözlülüğünden vazgeç. (msra 222)

(وَاضْرِبْ أَشَدَّ الضَّرْبِ مَنْ يَغْشَى الرَّيْبِ)

Şüpheli şeyleri işleyenlere çok sert bir şekilde vur. (msra 136)

(وَاجْلِدْهُ خَدًّا أَرْبَعِينَ جَلْدَةً)

“Sarboş eden içkileri kullananı” kırk kırbaç darbesiyle cezalandır. (msra 137)

(مِثْلُ مَقَالِ الْحَاطِبِ الْأَوَّاهِ — اللَّهُ اللَّهُ عِبَادَ اللَّهِ)

İnleyen hatibin sözünde olduğu gibi, Ey Allah'ın kulları! Allah'tan korkun. (msra 196)

(مَا الْفَخْرُ إِلَّا الْكِرْمُ)

Cömertlikten daha büyük yücelik yoktur. (msra 176)

(مِثَالُهُ إِخْدَارُ صَفْقَةِ الْمَغْبُوبِ)

Aldatılanın alışverişinden sakın. (msra 26)

Açık bir şekilde görülmektedir ki buradaki örneklerin her biri birer gramer örneğinden daha farklı örneklerdir. Hepsi temel birer gramer örneği olmakla beraber, birçok yan anlama da dönüşebilmektedirler.

88 İkinci anlam üzerine bkz. Hjelmlev, L., *Prolegomenes A Une Theorie Du Langage*, Minuit, 1966, s. 144; Barthes Roland, “Elements De Semiologie”, *Revue Communications*, tsz., Chapitre IV, No 4.

89 Kılto, a.g.e., s. 82.

Birinci grupta verilen örneklerin her biri sadece gramerle ilgili olmasına karşın ikinci gruptaki her bir örnek, gramer bilgisinin yanında fıkıh, tarih, edebiyat, etik gibi başka bir alana göndermeler içerir. Gramer eğitimi böylece, ahlak yapılandırması ve bir tür insanı geliştirme isteğiyle beraber ikiz gibidir. Burada görüldüğü üzere *Mulbatu'l-İ'râb*, temel olarak bütünüyle bir gramer çalışması iken, âdab alanında, yararlı kabul edilen pek çok değişik bilgileri de içine alır⁹⁰. Bu duruma el-Hadrâmi de el-Harîrî'nin şu mısrasını yorumlarken işaret etmiştir. O,

وَقَدْ تَمَّصَّتْ مُلْحَهُ الْإِعْرَابِ مُودَعَةً بِدَائِعِ الْإِعْرَابِ

Mulbatu'l-İ'râb i'râb harikalarını içererek burada bitiyor. (mısra 369)

Mısrasındaki “i'râb harikalarını içererek” ifadesini, “ahlâkî güzelliği hedefleyen örnekleri içine alarak ve faydalı/hikmetli örnekleri kapsayarak” diye yorumlamıştır⁹¹.

Mulbatu'l-İ'râb dil bilgisi kuralları ve bu kuralları açıklayan örneklerin yanında haşv olarak isimlendirilen üçüncü bir olguya sahiptir. Haşv⁹²; “Kelime veya ritim bozukluklarından biri olarak tanımlanır”⁹³. Haşv'ın tek görevi kâfiyeyi sağlamak olan bir kelime veya kelime grubunu, mısranın içine, özellikle de giriş kısmına koymaktan ibarettir⁹⁴. *Mulbatu'l-İ'râb*'in sunduğu üçüncü olguyu haşv olarak belirtirken tabî ki, temel amacı gramere ait mülahhas bilgiyi hafızaya yerleştirmeyi sağlamak olan, *Mulbatu'l-İ'râb*'in öğretici şuurini bütün bütün tenkit etmek kastedilmez⁹⁵.

Haşv özellikle ikinci yarım dizelerde karşımıza çıkar ve şüirin kâfiyesini tamamlar. Gramer açısından bakıldığında haşv gereksiz gibi gözükmektedir.

90 Arkoun, Cf. M., “Sur l'âdab”, *Contribution A L'etude De L'humanisme Arabe Au, IV-X Siecle*, Vrin, 1970, s. 35.

91 el-Hadrâmi, Muhammed b. Muhammed b. Ömer Behrak, *Tuhfetu'l-Abbâb ve Turfetu'l-'Ashâb 'alâ Mulbati'l-İ'râb*, Kahire, tsz., s. 76.

92 Haşv; Şürde beytin doldurulmasıdır. Şürde aruzu sağlamak için mısranın içine bir parçanın (kelime ya da kelime grubunun) katılmasıdır. Bunun için bkz. ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâbiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fîkr, I-XXXX, Mısır, 1994, XXXV, 433.

93 Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, *Nakdu's-Şîr*, Kahire, 1963, s. 248.

94 Kudâme, *a.g.e.*, s. 248.

95 Kılto, *a.g.e.*, s. 84.

Çünkü aşağıdaki örnekler ele alındığında görülecektir ki, kâfiyeyi sağlamak için yazılmış bu ifadelerle gramer arasında bir bağlantı yoktur:

(فَقَسَّ عَلَى قَوْلِي تَكُنُّ عَلَّامَةً)

Sözümü kıyas et olursun allâme. (mısra 13)

(لَا يَمْتَرِي فِيهِ)

Onda tereddüt etmez. (mısra 18)

(فَاسْمَعُ مَقَالِي وَأَتَّبِعُ صَوَابِي)

Sözümü dinle ve doğruya uy. (mısra 80)

(فَاسْمَعُ وَعِ الْقَوْلَ كَمَا وَعَيْتُ)

Dinle ve benim ezberlediğim gibi sende ezberle. (mısra3)

(بِأَلَا أَمْتَرَايَ)

Hiç şüphesiz. (mısra 348)

(بِأَلَا مَلَامٍ)

Azarlama, tekdîr olmadan. (mısra 144)

Gramerle alakası olmayan bu söz dizinleri başka bir şekilde anlam bulurlar. Mesajı söyleyene söylediğine tekrar dönmesine, bildirdiğini yargılamasına izin verirler. Özellikle mesajı alanla sağlam iletişim sağlarlar. Mesajın alıcıyla mesaj sahibi arasında bir iletişim garantisi sunarlar ve bu anlamda bir “mesajın belirginleşmesi”⁹⁶ni hedeflerler.

İletişimin İki Kutbu (Mütekellim ve Muhâtab)

a. Mütekellimin “ben” Sesi:

Mulbatu'l-İ'rab “Ben diyorum” (أقول) lâfzı ile başlar. Sonra besmele gelir⁹⁷. Açılış sadece bu iki ifade ile kalmaz. Bu iki ifadeden hemen sonra nebiye ve onun hayırlı ehline selâm gelir⁹⁸. Daha sonra gelen beyit ise bir isteklinin öğrenme isteğini bir soruyla açığa vurma niteliğindedir. İşte tam burada *Mulbatu'l-İ'rab* bir isteği yerine getirmeyi hedefleyen bir cevap gibi kendini belirtir:

96 Jakobson, *a.g.e.*, s. 217.

97 Bkz. el-Harîrî, *Mulbatu'l-İ'rab*, mısra 1-2.

98 Bkz. *A.e.*, mısra 3.

يا سائلي عن الكلام المنتظم حذًا ونوعًا وإلى كم ينقسم

Ey muntaẓam kelâmın târifini, çeşidini ve kaç kısma ayrıldığını soran kişi (msra 4)

فأفهم كلامي واستمع معالي

Sözümü dinle ve merâmımı anla. (msra 3)

Mütekellim, gramer bilgisini öğrenmeye yeni başlamış birisine vermeyi hedeflediği bilgiye sahip olandır. Bu bilgeliği, o da (kendisi) başka bir makamdan edinmiştir:

وسمطها الحاوي لها: نأيت فاستمع وع القول كما وعيت

kelimesi muzâriyât harflerini içine alan bir iptir, bu deyim benim dinleyip anladığım gibi dinle ve anla. (msra 37)

Artık bu noktadan sonra mütekellimin söylevinin kaynağı, çoğu zaman belirtilen başka bir söylevin kopyası veya tekrarı olarak görünür:

وسنة ترفعها بالواو في قول كل عالم وراوي

Altı isim vav harfi ile merfû olur, bütün âlim ve yazarların (râvîlerin) dediğine göre. (msra 52)

ونصبه وحزبه بالياء عند جميع العرب الغزباء

Cem-i müzekkeri sâlimin nasb ve cer bâli yâ üledir, tüm gerçek Araplarda. (msra 72)

وهكذا غير وبعض وسوى في كلم شئ رواها من روى

kelimeleri de aynı şekilde muzâf olarak kullanılır ve Araplar tarafından rivâyet edilen pek çok başka sözlerde. (msra 96)

فالرفع فيه جائز والنصب كلاهما دلت عليه الكتب

Arapça kitaplar iki okuyuş şeklinin (ref ve nasb) câiz olduğuna delâlet eder. (msra 109)

Bu ifadeler ele alındığında muhâtap (öğrenci) ın üzerinde pozitif etki yaptığı açıkça görülecektir. Yani bu tür ifadeler öğrenciyi öğrenmeye zorlayıcı bir etkiye sahiptir⁹⁹.

Yukarıdaki ifâdelerden şu bilgileri çıkarmak ta mümkündür. Mütekellimin ifâdelerinin kaynağı iki gruba ayrılmaktadır. Asıl ve başlangıçtan beri var olan

99 Kılto, a.g.e., s. 86.

“gerçek Araplar” ve bunlara göre daha ikincil bir durumda bulunan, kitaplarda kayıt tutmuş olan âlimler ve nakledenler (râviler). Böylelikle nakletme zinciri dört halkadan oluşmaktadır:

“gerçek Araplar” → nakledenler ve âlimler → ben-mütekellim → sen-muhâtap.

Mulbatu'l-İ'rab daha çok konular hakkında ittifak edilen bilgi ve örneklerin verildiği bir nahiv kitabı görüntüsündedir. Buna karşın, yirmi birinci mısra bir şüphe ve kararsızlık hâli içermektedir;

وَقَالَ قَوْمٌ: إِنَّهَا الْأُمُّ فَقَطُّ إِذْ الْفُ الْوَصْلُ مَتَى يُدْرَجُ سَقَطٌ

Bazıları sadece lâm harfi marifelik içindir çünkü vasıl elifi önündekine birleştiğinde düşer demiştir. (mısra 21)

Böyle bir ifâde, dilcilerin bazı konularda fikir ayrılıkları yaşadıklarını göstermektedir ve gramer alanında mümkün olan farklı fikirlerin de belirtildiği bir ifâdedir. Hadrâmî, el-Harîrî'yi tam bu noktada eleştirerek şöyle demektedir; “ona gramere yeni başlayan bir kimsenin böyle didaktik bir şiirdeki bu tarz (kararsızlık anlatan) ifâdelerden etkileneceğini ve o konu hakkında zihninin karışacağını bundan dolayı bu tür ifâdelere yer vermese eserin daha öğretici olacağını söylemiştir”¹⁰⁰.

b. Muhâtap Üzerine “sen” Sesi:

Bu başlıktan kastımız verilen mesajın alıcısına nasıl sunulduğudur. Mâlum olduğu üzere iletişimde mütekellim, muhâtap ve mesaj olgusu temel unsurlardır. *Mulbatu'l-İ'rab*'daki mütekellim, mesajı bir kadına veya bir çocuğa göndermez. Mütekellimin sözünün hedefi, her zaman aynı şekilde tekil erkek bir kişidir. Bu bazen bir erkek (yâ racul) (يَا رَجُلُ), bazen bir delikanlı (yâ fetâ) (يَا فَتَى), bazen bir erkek arkadaş (yâ Sâhî) (يَا صَاحِبَ), bazen erkek bir kardeş (yâ Ehi) (يَا أَخِي), bazen de erkek soru soran kişidir (yâ Sâilî) (يَا سَائِلِي) dir¹⁰¹.

Didaktik şiirlerin en önemli özelliklerinden bir tanesi emir kipinin ve ikinci tekil şahıs kipinin çokça kullanılmasıdır¹⁰². Yukarıdaki ifadeler *Mulbatu'l-İ'rab*'ın bu açıdan da çok zengin olduğunu gösterir.

Mulbatu'l-İ'rab'da bir efendi (öğretici) imajına bürünen konuşmacı (mütekellim), tartışılmaz ve inkâr edilemez bir bilgi sunar. Mütekellimin ifâde

100 el-Hadrâmî, *a.g.e.*, s. 5.

101 Bkz. el-Harîrî, *Mulbatu'l-İ'rab*, mısra 4, 16, 243, 53, 133.

102 Bkz. Jakobson, Cf. R., “Essais De Linguistique Generale”, *col. Points*, tsz., s. 217–218.

ettiği bilgi hakkında münâzara etmek, itirazda bulunmak, mümkün değildir. Örneğin;

وما عَدَا ذَالِكَ فَهُوَ مَعْرَفُهُ لَا يَمْتَرِي فِيهِ الصَّحِيحُ الْمَعْرُوفُ

Bu sayılanların dışındakiler marifedir, bu konu hakkında doğru bilgiye sahip olan kişi için bunlarda hiçbir şüphe olamaz. (mısra 18)

Mulhatu'l-İ'râb'da verilen dil bilgisi kuralları, örnekler içerisine serpiştirilmiş güzel ahlâka ait tavsiyelerle beraber, vâiz tarafından verilen vaazda formüle edilmiş buyruklara benzer şekilde, aksi iddia edilemeyecek kurallardır¹⁰³. Öyleyse *Mulhatu'l-İ'râb*'da geçen beyitleri gramer bilgisinin yanında didaktik şiirin vermek istediği mesajlar olarak algılamak mümkündür. Aşağıdaki örnekler bu durumu misallendirmektedir:

(فَأَحْفَظُ مَقَالِي حِفْظَ ذِي الذِّكَاي)

Sözümü akıllı kimsenin ezberlediği gibi ezberle. (mısra 55)

(فَأَفْهَمُهُ عَيِّي)

Onu benden anla-kavra. (mısra 62)

(وَاسْعَ إِلَى الْخَيْرَاتِ لَقِيَتِ الرَّشْدُ)

Hayra koş ki, doğruya ulaşasın. (mısra 29)

(فَقُلْنَا لَهَا: خَافِي رِجَالِ الْعَبَثِ)

O bayana boş duran adamdan kork de. (mısra 32)

Mulhatu'l-İ'râb'ın mütekellimi tarafından öğrenciye şart koşulan durum, muhâtabın kendisinden istenen tavır ve tutumları içerir. Muhâtabdan istenen tavır bir itaat tavrı ve konuyu anlayarak boyun eğme durumudur. Buradaki boyun eğme; verilen kuralların uygulanması ve konuşmacı tarafından verilen örneklerin tekrar edilmesi demektir. Örneğin;

وَالْحَرْفُ مَا لَيْسَتْ لَهُ عَلَامَةٌ فَقَسْ عَلَى قَوْلِي تَكُنْ عَلَامَةً

Harfin alâmeti yoktur, sözüme bunları kıyas et böylece allâme (mükemmel bir bilgin) olursun. (mısra 12)

فَقَسْ ذَاكَ وَذَا

Bu örneği ve şu diğer örneği buna kıyas et. (mısra 92)

Muhâtab (gramer eğitimine yeni başlayan kişi);

103 Kılıto, a.g.e., s. 86.

لِيُنَجِّلِي عَنْكَ صَدَا الإِشْكَالِ

(*Aklını, gönlini*) karartabilecek müşkül pasları gidermek için. (mısra 22)

Ancak mütekellimin söylediği bu alıştırmaları yaparak,

وَأَفْهَمُهُ فَهَمَّ مَنْ لَهُ مَعْتُول

Akıllı kimse gibi onu anla. (mısra 5)

Beytinde olduğu gibi zekâsını kullanan bir adam ya da

فَأَحْفَظُ مَقَالِي حِفْظَ ذِي الدِّكَاةِ

Sözümü zekâ birinin ezberlemesi gibi ezberle. (mısra 55)

Beytinden anlaşıldığına göre dinamik düşünceli bir adam durumuna geçiş yapabilecektir.

*Mulbatu'l-İ'rab'*ın sonunda mütekellimin sesi olan “ben” ve muhâtabın sesi olan “sen” çehre değiştirirler. Birinci olan (yâni mütekellim “ben”) olumlu ya da olumsuz şekilde yargılanmayı bekleyen birinin ses tonuna uyum sağlamak için mağrur (efendi) ya da öğretici ses tonundan vazgeçer. Buna karşın ikinci olan (yâni muhâtab “sen”) artık utangaç ve gramere yeni başlayan birinin rolünden çıkmış, verilen mesajın sorgulamasını yapabilecek seviyeye yükseltilmiştir¹⁰⁴. Örneğin;

فَأَنْظُرُ إِلَيْهَا نَظْرَ الْمُسْتَحْسِنِ وَأُحْسِنُ الظَّنَّ بِهَا وَحَسِّنْ

Ona (Mulbatu'l-İ'rab'a) onaylayıcı bir gözle bak ve onu iyilik ve güzellikle yorumla. (mısra 370)

وَإِنْ تَجِدْ عَيْبًا فَسُدًّا الْحَلَلَا قَدْ جَلَّ مَنْ لَا عَيْبَ فِيهِ وَعَلَا

Onda eğer bir kusur, eksiklik görürsen, eksikliğini gider. Sadece Allah güçlü ve yüce olan, hiçbir hatası olmayan ve eşsiz olandır. (mısra 371)

Bu durum sadece *Mulbatu'l-İ'rab'a* özgü bir şey değildir. Alçak gönüllülük cümleleri Arapça eserlerin çoğunun giriş ve/veya sonuç bölümlerinde mevcuttur. Buna başka bir bölüm daha eşlik eder; Allah'a hamd, onu medhu senâ etme ve Peygamber, onun ashâbı ve aile fertleri için salâtu selâm getirmek¹⁰⁵. Bu son bölüm metnin açılış ve kapanış bölümlerini oluşturmaktadır:

104 Kılito, a.g.e., s. 86.

105 Bkz. el-Harîrî, *Mulbatu'l-İ'rab*, mısra 371.

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَوْلَى
فَنِعْمَ مَا أَوْلَى وَنِعْمَ الْمَوْلَى
ثُمَّ الصَّلَاةُ بَعْدَ حَمْدِ الصَّمَدِ
عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى مُحَمَّدٍ
وَأَلِهِ الْأَقْضَايِلِ الْأَخْيَارِ
مَا انْسَلَخَ اللَّيْلُ مِنَ النَّهَارِ
ثُمَّ عَلَى أَصْحَابِهِ وَعُمَّرَتِهِ
وَتَابِعِي مَقَالِهِ وَسُنَّتِهِ

Hamd, hamde en lâıyk olan Allah'a aittir, O ne güzel mevlâdır,

Samed olan (Allah) a hamd ettikten sonra nebî Muhammed Mustafâ'ya,

İnsanların en fazîletlileri ve hayırları olan eblâne,

Gece ile gündüz devam ettiğî müddetçe salât olsun.

Sonra da onun ashâbına, zürriyetine ve onun sözüne ve sünnetine,

Tâbi olanların üzerine olsun.

Şiir ve Nazım Sanatı

Mulbatu'l-İ'râb manzûm nahiv eserleri alanında pek çok yeniliğî de beraberinde getirmiştir. Manzûm nahiv eserleri arasında yerini alması ve Arap edebiyatının içerisindeki didaktik nazım sanatının gelişimine olan katkısı, başlı başına bir başarı kabul edilmiştir. Didaktik şiirlerin (öğretici şiirlerin) baskın özelliklerinden biri, dilin kendine ait özelliklerinin bolca kullanılmasıdır¹⁰⁶. Bu açıdan *Mulbatu'l-İ'râb* birçok farklı konuyu içinde barındırmıştır: dil bilgisi (nahiv-sarf), İslam hukuku, belâgat, vs. Bu hâliyle *Mulbatu'l-İ'râb* ilim çevrelerinde başarılı olarak görülmüş ve pek çok takdiri de beraberinde getirmiştir.

Mulbatu'l-İ'râb'daki vezinleri oluşturan didaktik mısralar, genellikle “recez” ölçüsüyle yazılmıştır. “Recez” olarak isimlendirilen bu uyak düzeni, o denli ölçütleri içerir ki, bir esere birleştiğinde, o eserin sahibine şairlik sıfatını kaybettirir ve ona dizemci (nazımcı) sıfatı kazandırır¹⁰⁷.

Mulbatu'l-İ'râb'daki bu mısralar aynı şekilde “tavîl” ya da “basît” gibi diğer vezinleri¹⁰⁸ de çağrıştırmaktadır¹⁰⁹. Bununla beraber “recez” *Mulbatu'l-İ'râb*'ın mısralarında kullanılan vezinlerin en yaygın olanıdır.

106 Bkz. Jakobson, *a.g.m.*, s. 217–218.

107 Kılıto, *a.g.e.*, s. 79.

108 Arap şiirlerinin vezinleri on beş bahir üzerindedir, onları beş dâire câmidir (toplamaktadır):

(Bahr-i tavîl, bahr-i medîd, bahr-i basît) bir dâiredir. (Bahr-i vâfir, bahr-i kâmil) bir dâiredir.

(Bahr-i hezec, bahr-i recez, bahr-i remel) bir dâiredir. (Bahr-i serî', bahr-i münserih, bahr-i

Mulbatu'l-İ'râb'da özel bir kâfiyeye bağlanan bir uyak düzeni vardır. Uyak bir mısradan diğerine değişir, fakat mısranın içerisinde her dizinin (yarım mısranın) sonunda aynı uyak tekrarlanır. Böylece didaktik şiir kasîdenin yapısından uzaklaşır ve tek bir uyağa dönüşme şeklinde özellik kazanır¹¹⁰.

Şâirlerin eserlerini oluştururken uzaklaşmamaları gereken “bilinen kâideler” ve “alışılmış örnekler” vardır. Aynı şekilde nazım kâtipleri de bir sözcük dağarcığı öngörmüşlerdir ve bundan vazgeçmemeye çalışırlar. Böylece şiir ve kasîde temel olarak özgün bir sözcük dağarcığı ve kendine özgü örnekleri ile kendini bu kâidelere göre ifade eder. Bu, Arap şiir sisteminin yüz yıllar boyunca sürekliliğinin ve sürüp gitmesinin gizemini, şekil ve motif taşıyan yeniliklere karşı çıkmasının sebebinin anlamamıza yardımcı olur¹¹¹. Bu kural, bazı düzenlemelere rağmen, ana çizgileri içinde değişmeden kalmıştır. Bedî gibi yoğun söz sanatı kuşatması, bu kuralı bozmaktan öte, onun korunmasına katkıda bulunmuştur¹¹².

Bu açıdan *Mulbatu'l-İ'râb*'da kullanılan sözcük dağarcığı da çok önemlidir. *Mulbatu'l-İ'râb*'da kullanılan sözcük dağarcığı *Mulbatu'l-İ'râb*'a özgüdür. Didaktik şiir adı verilen bu şekil içinde *Mulbatu'l-İ'râb*'ı diğer manzum nahiv eserlerinden ayıran temel yönlerden biri de kendine özgü olan sözcük dağarcığıdır.

SONUÇ

Makalemizde eş-Şi'ru't-Ta'limî ve *Mulbatu'l-İ'râb* hakkında bilgi verdik. Bu bağlamda sonuç olarak şunları söylemek mümkündür;

Bünyesinde urcûze, kasîde veya manzûme adı verilen şiir türlerini barındıran eş-Şi'ru't-Ta'limî (didaktik şiirler) in ortak noktası insanları hayatlarının her karesinde bazı istisnâları olmakla birlikte genellikle kolay ve etkileyici bir üslup ile eğitmeyi amaçlayan şiirler olmalarıdır. Didaktik şiirlerin bir diğer ortak noktası ise; okuyucularına felsefî, dinsel, tarihsel, ahlaki, vb. bilgiler vermeyi amaçlayan şiirler olmalarıdır.

hafif, bahr-i muzâri', bahr-i muktezab, bahr-i müctes) bir dâiredir. (Bahr-i mütekârib) tek başına bir dâiredir. Bunun için bkz. Taceddin Uzun, *Arapça'dan Türkçe'ye Tercüme Çalışmaları*, Damla Ofset, Konya, 1999, s. 15.

109 İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî, nazım hâlinde yazılmış eserlerinde, bu üç ölçütü (recez, tavîl, basît) de kullanmıştır, msl: *Şerhut-Teshîl*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmîyye, Beyrut, 2001, III, 228–418.

110 Kılıto, *a.g.e.*, s. 80.

111 el-Kayravânî, Ali b. Hüseyin b. Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde*, Kahire, 1935, I, 107.

112 Kılıto, *a.g.e.*, s. 80.

Didaktik şiirler;

a) Dinleyene kısa zamanda bütüncül bilgiler sunması,

b) Hıfzı kolay olması,

c) Dinleyeni anlama gayretine ve çalışmaya itmesi gibi sebeplerden dolayı değişik millet ve medeniyetlerde sıkça kullanılan bir eğitim aracıdır.

Didaktik şiir çeşitlerinden olan urcûze ile kasîde şiir tekniği olarak farklı nazım türleridir.

Hicrî I. asrın sonları ile II. asrın başlarından itibaren el-Ağleb el-İclî (ö. 21/641), el-‘Accâc (ö. 97/715) ile oğlu Ru‘be b. el-‘Accâc (ö. 145/762) tarafından recezler genişletilerek 400 beyte varan urcûzeler söylenmiştir. Emeviler ve Abbâsiler döneminde ise değişik alanlarda pek çok urcûze kaleme alınmıştır. Arap Dili ve Grameri alanında ise hicrî IV. asırdan itibaren çok sayıda urcûze telif edilmiştir. Kâsım b. Alî b. Muhammed b. Osmân el-Harîrî tarafından kaleme alınan *Mulbatu'l-İ‘râb* da zengin nahiv mirâsının önemli urcûze türündeki eserlerindedir.

Mulbatu'l-İ‘râb'ın en önemli özelliği Arap edebiyatının içerisindeki didaktik nazım sanatının gelişimine olan katkısıdır. *Mulbatu'l-İ‘râb* temel olarak bütünüyle bir gramer çalışmasıdır. Ancak o, âdab alanında yararlı kabul edilen pek çok değişik bilgileri de içinde barındırdığı için gramer eğitiminin ahlak yapılandırması ve bir tür insanı geliştirme isteğiyle beraber ele alındığı didaktik şiir örneğidir.

Mulbatu'l-İ‘râb'da nakletme zinciri temelde mütekellim ve muhatap ikilisinden oluşuyor gözükse de aslında dört halkadan bahsetmek gerekir. Bunlar:

“gerçek Araplar” → nakledenler ve âlimler → ben-mütekellim → sen-muhatap.

İlk iki basamağın muhatap üzerinde öğrenme psikolojisi açısından olumlu etki yaptığı söylenebilir.

Mulbatu'l-İ‘râb'ı diğer manzûm nahiv eserlerinden ayıran temel yönlerden biri de kendine özgü olan sözcük dağarcığıdır. Zikrettiğimiz bu sebeplerden dolayı *Mulbatu'l-İ‘râb* didaktik şiir formu içerisinde önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

- 'Afîfî, Ahmed, "el-Manzûme en-Nahviyye li'l-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî et-Ta'rîf bihâ ve Tahkîk Nisbetihâ" *Mecelletü Niẓve*, 4, 120–127, 'Ummân, 1995.
- Alî Zâde, Cevâd Gulâm, "eş-Şi'ru'-Ta'limî Hasâisuhû ve Neş'etuhû fî'l-Edebi'l-'Arabî", *Mecelletü'l-'Ulûmî'l-İnsâniyye*, el-'Aded 14, Tahran, 2007.
- Arkoun, Cf. M., "Sur Pâdab", *Contribution A L'etude De L'humanisme Arabe Au, IV-X Siecle*, Vrin, 1970.
- el-'Askalânî, Ahmed b. Alî b. Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, (Abdulfettâh Ebu'l-Gudde), Mektebetu'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, I-X, Beyrut, 2002.
- Âşık, Nevzat, "Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı II, İzmir, 1985.
- 'Atîk, Abdulazîz, *el-Edebü'l-'Arabî fî'l-Endelüs*, Dâru'n-Nahdatî'l-'Arabiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1972.
- el-Bagdâdî, İsmâil Bâşâ, *Hediyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn Âsâru'l-Musannifîn*, I-II, İstanbul, 1951.
- el-Bagdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hıẓânetu'l-Edeb*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Hârun), Mektebetü'l-Hâncı, I-XIII, Kâhire, 1979.
- Barthes, Roland, "Elements De Semiologie", *Revue Communications*, tsz.
- Beylû, Sâlih Adem, "Havle's-Şi'ri't-Ta'limî", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevera*, 14 Nüfember, 2010.
- el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayavân*, (Thk. Abdusselâm Muahmmmed Hârun), Şirketü Mektebet-i ve Matba'at-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 2. Baskı, I-VIII, Mısır, 1969.
- Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câbilî*, Dâru'l-Me'ârif, 22. Baskı, Kahire, 1960.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi I Cabiliye Dönemi*, 2. Baskı, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2012.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Gırnâtî el-Endelüsî, *Tezâkiratu'n-Nuhât*, (Thk. 'Afîf Abdurrahmân), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- Ebu'l-Hasan Alî b. İbrahim el-Endelüsî, *Urcûzetü'l-Fevâkîbi's-Sayfiyye ve'l-Harîfiyye*, el-Mecma'u's-Sekâfî, Ebû Dabî, 1999.
- Elmalı, Hüseyin, "Kaside" mad., *DİA*, İstanbul, 2006.

- Emîn, Ahmed, *Duba'l-İslâm*, Mektebetü'l-Üsrati, Mısır, 1997.
- Erdem, İdris, *el-Harîrî ve Mulbatu'l-İ'râb Adlı Eserinde Örnek Olarak Verdiği Cümle, Âyet ve Şiir Beyitlerinin Tablâlleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- Gülle, Sıtkı, "el-Harîrî: Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları (Doktora tezi,1995)", *İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 1995.
- el-Hadrâmî, Muhammed b. Muhammed b. Ömer Behrak, *Tuhfetu'l-Abbâb ve Turfetu'l-'Ashâb 'alâ Mulbatu'l-İ'râb*, Kahire, tsz.
- el-Halebûnî, Hâlid, "eş-Şi'ru'-Ta'îmî", *Mecelletü Câmî'at-i Dimeşk*, el-Mücelled 22, 'Aded (4+3), 2006.
- el-Harîrî, Muhammed Kâsım b. Alî, *Mulbatu'l-İ'râb*, Beytu'l-Efkâr, Riyad, tsz.
Şerhu Mulbatu'l-İ'râb (Thk. Ahmed b. İbrahim b. 'Abdulmevlâ), el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Kahire, 2005.
- Hjlemslev, L., *Prolegomenes A Une Theorie Du Langage*, Minuit, 1966.
- Hüseyin, Taha, *Hadîsu'l-Erbi'âi*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1958.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah b. Abdurrahmân el-Hâşimî (ö. 769/1367), *Şerhu İbn 'Akîl*, (Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetu'l-'Asriyye, I-II, Beyrut, 2007.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-'A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (Thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut, 1977.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Me'ârif, I-II, Kahire, 1958.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiyeti*, (Thk. Abdu'l-Mün'im Ahmed Herîdî), Dâru'l-Me'mûn Li't-Türâs, I-III, el-Mekketü'l-Mükerreme, 1986.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Me'ârif, I-VI, Kahire, tsz.
- İbnu'l-Kâdî, Ahmed b. Muhammed, *Cezvetü'l-İktibâs fî Zikri Men Halle Mine'l-'Alâm bi'l-Medîneti Fâs*, Dâru'l-Mansûr li't-Tibâ'ati, I-II, Ribat, 1973.
- İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, İstanbul, 1988.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, I-II, Beyrut, tsz.
- el-Kayravânî, Ali b. Hüseyin b. Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde*, Kahire, 1935.

- el-Kıftî, Ebu'l-Hasen Alî b. Yûsuf, *İnbâbu'r-Ruvât 'alâ Enbâbi'n-Nubât*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, I-IV, Kahire, 1986.
- Kılıç, Hulûsi, "Harîrî", *DİA*, İstanbul, 1988.
- Kılıto, Abdulfettah, "Le Discours Didactique Dans Mulâat al-I'râb", *Studia Islamica*, G.p. Maisonneuve-Larose, Paris, tsz.
- Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, *Nakdu's-Şî'r*, Kahire, 1963.
- Margoliouth, D.S., "el-Harîrî", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B., İstanbul, 1988.
- er-Râfî'î, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, I-III, Beyrut, 2000.
- Râgıp el-Esfehânî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Hüseyin, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke, tsz.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n Nubât*, 2. Baskı, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikr, I-II, Kahire, 1979.
- el-İktirâb fî 'İlmi Usûli'n-Nabv*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiiyye, Tantâ, 2006.
- eş-Şınkâtî, Hüseyin b. Zeyn b. Süleymân (ö. 1315/1897), *et-Turratu Şerbi'l-Lâmiiyyeti'l-Ef'âl Li'bn-i Mâlik*, (Fahrîr ve Tensîk Abdurraûf Hüseyin Alî), Birleşik Arap Emirlikleri, 1997.
- et-Tinbehtî, Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed b. Hâc Ahmed b. Ömer b. Muhammed, "Neylü'l-İbtihâc bi Tetrîzi'd-Dîbâc", *Menşûrâtu Külliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye*, I-II, Tırâblus, 1989.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Recez" mad., *DİA*, İstanbul, 2013.
- Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47, 2 (2007).
- "Arap Şiirinde Recezın Ortaya Çıkışı", *Nüşa Dergisi*, 35, II/2012.
- et-Tüncî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî'l-Edeb*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1999.
- Uzun, Taceddin, *Arapça'dan Türkçe'ye Tercüme Çalışmaları 2*, Damla Ofset, Konya, 1999.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Udebâ'*, Dâru'l-Fikr, I-XX, Kahire, 1980.

- el-Yemâni, Abdalbâkî b. Abdilmecîd, *İşâratu't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nubâti ve'l-Lügaviyyîn*, (Thk. Abdilmecîd Deyâb), Şirketü't-Tibâ'ati'l-'Arabiyyeti ve's-Su'ûdiyyeti, Riyad, 1986.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Fikr, I-XXXX, Mısır, 1994.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (Thk. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risâle, I-XXIII, Beyrut, 1985.
- ez-Ziriklî, Hayreddîn b. Muhammed (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, 15. Baskı, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâ'yîn, Beyrut, 2002.